

ONNO SINKE

LOYALITEIT IN VERDRUKKING

**DE TECHNISCHE HOGESCHOOL DELFT
TIJDENS DE BEZETTING**

Boom Amsterdam

INHOUD

1	De aanloop	
	Augustus 1939-mei 1940	7
2.	Geen excuus geven om in te grijpen	
	Mei 1940-november 1940	23
3	Staking en sluiting	
	November 1940	43
4	Het scheiden van de wegen	
	December 1940-februari 1942	53
5	Verharding van de verhoudingen	
	Maart 1942-januari 1943	87
6	De loyaliteitsverklaring	
	Januari 1943-augustus 1943	115
7	Ommekeer	
	September 1943-augustus 1944	143
8	Hongerwinter	
	September 1944-april 1945	167
9	Gemengde gevoelens	
	1945 en verder	177
	Afsluiting	197
	Noten	207
	Lijst van afkortingen	235
	Bronnen	237

Verantwoording	249
Nawoord van Ir. M.E.E. Enthoven	255
Lijst van sponsoren	257
Register	259

1

DE AANLOOP

AUGUSTUS 1939-MEI 1940

Het was vroeg in de ochtend en ongewoon druk op straat. Militaire voertuigen daverden door de smalle straten van Delft. Schildwachten bewaakten met de bajonet op het geweer de gebouwen van de Technische Hogeschool die voor militaire doeleinden gevorderd waren. Treinen vol soldaten reden af en aan naar het station. Tientallen militairen stroomden na aankomst het Stationsplein op, de meesten in grijsgroen tenue, anderen in burger en een enkeling in een combinatie van beide.

De honderden belangstellenden op de stoep zagen door de dichte nevel nog net hoe de soldaten zich in lange colonnes opstelden en naar de Markt marcheerden. Her en der in de stad waren dampende veldkeukens ingericht waar de Delftse jeugd zich vergaapte aan soldaten die aardappels schilden en kookten. Te midden van deze bonte menigte liepen de boeren uit de omgeving met hun paarden. In de Doelenstraat, bij de tuin van de bibliotheek van de Technische Hogeschool, stonden tientallen dieren te wachten om te worden gekeurd en ingeschreven.

Een dag eerder, op 28 augustus 1939, had de Nederlandse regering een algemene mobilisatie afgekondigd in verband met de gespannen internationale situatie. In de nacht van 23 op 24 augustus hadden nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie een niet-aanvalsverdrag gesloten, het Molotov-Ribbentroppact, met een geheim protocol dat de onderlinge verdeling van grote delen

van Oost-Europa regelde. Hierdoor werd de weg vrijgemaakt voor een Duitse aanval in het oosten.

In de voorafgaande jaren was Duitsland steeds weggekommen met zijn agressieve annexatiepolitiek, waaraan eerst Oostenrijk en daarna Tsjechië en het Memelgebied (Litouwen) ten prooi waren gevallen. Maar toen Duitse troepen op 1 september 1939 Polen binnentrokken, verklaarden Frankrijk en Groot-Brittannië twee dagen later de oorlog aan Duitsland. Nederland hield vast aan een strikte neutraliteit in de hoop net als tijdens de Eerste Wereldoorlog buiten de gevechten te blijven.

Delft bevond zich bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog op de grens van twee werelden; traditie en toekomst gingen er gemoedelijk samen. De grachten met hun smalle bruggen, geflankeerd door oude huizen en bomen die het licht filterden, creëerden een serene oud-Hollandse sfeer die volgens sommigen ook de aard van de bewoners had beïnvloed. De 'Delvenaren', zoals de in Delft geboren inwoners werden genoemd, zouden een peinzend, beschouwend karakter hebben waardoor ze tot het wezen van de dingen om hen heen konden doordringen. Deze 'Delftse stilte' of 'Delftse geest', zoals de bekende Delftse schrijver Dirk Coster het noemde, zou schilders als Johannes Vermeer en wetenschappers als Antoni van Leeuwenhoek tot grootse prestaties hebben gebracht.¹

Wat minder poëtisch aangelegde geesten vonden Delft stijf en saai. 'Het is te Delft zoo stil als vreesde men door ontijdig gedruisch de rust der groote mannen die er begraven liggen te verstoren,' schreef een bezoeker in 1835.² Een eeuw later vocht de stad nog steeds tegen dit imago. Maar de rust was bedrieglijk. Het mocht dan waar zijn dat Delft in vermaak niet kon concurreren met bijvoorbeeld Den Haag, de Prinsenstad kende ook een moderne, levendige kant.

Net als heel Nederland bevond Delft zich tussen de twee wereldoorlogen in een proces van modernisering. Paard en wagen, handkarren en (bak)fietsen domineerden nog altijd het straatbeeld, maar moesten de weg steeds vaker delen met auto's. Tegen

de tweeduizend Delftse huishoudens deden hun behoefte nog in een ton, maar de meerderheid van de Delftenaren maakte al gebruik van de riolering. Luxegoederen als telefoon, radio, stofzuiger en strijkijzer kwamen binnen bereik van steeds meer mensen. Op het moment dat de oorlog uitbrak, was de massale werkloosheid van de crisisjaren over het dieptepunt heen.

Een groot aantal van de ongeveer 54.000 Delftenaren was in de jaren dertig werkzaam in een van de vele industriële ondernemingen die de stad rijk was. In het noorden stonden de grote gebouwen van Calvé, Van Deventers Glasfabriek en de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek. In het zuiden vond men de Porceleyne Fles, fabrikant van het wereldberoemde Delfts blauw, de Nederlandse Kabelfabriek en de Lijm- en Gelatinefabriek. De industrie was letterlijk richtinggevend voor Delft. Kwam de wind uit het zuiden, dan was de hele stad gehuld in de geur van rottend vlees, afkomstig van de botten die in de Lijm- en Gelatinefabriek werden verwerkt. Woei de wind uit het noorden, dan roken de Delftenaren de zoetige geur van de Gist- en Spiritusfabriek.³

Net als de industrie nam ook de Technische Hogeschool een prominente plaats in de stad in. Deze eerste instelling voor burgerlijke ingenieurs was in 1842 als Koninklijke Academie begonnen in een statig grachtenpand op de Oude Delft 95. Om zich financieel te kunnen bedruipen, bood het instituut ook opleidingen aan voor de handel, het ijkwezen en de Indische ambtenarij.

Met de invoering van de Middelbaar-onderwijswet in 1863 werd de Koninklijke Academie omgevormd tot Polytechnische School en vervielen de aanvullende opleidingen in het programma. Dezelfde onderwijswet regelde ook de oprichting van de vijfjarige hogere burgerschool (hbs), die beter aansloot bij de beroepspraktijk dan de Latijnse scholen en gymnasia. De bèta-richting van de hbs fungeerde met haar moderne onderwijs in de exacte vakken onder meer als vooropleiding voor de studie voor ingenieur.

Op haar beurt werd de Polytechnische School in 1905 weer omgevormd tot Technische Hogeschool. De instelling werd nu ook verheven van het middelbaar naar het hoger onderwijs en verkreeg het 'ius promovendi', het recht om de doctorsgraad te verlenen. Dit weerhield veel universitaire wetenschappers er niet van om neer te kijken op de Technische Hogeschool. Door het ontbreken van niet-technische studies was een werkelijke academische vorming in hun ogen niet mogelijk.

Bovendien vonden veel universitair opgeleiden dat in Delft geen echte wetenschap werd bedreven, maar toegepaste wetenschap. In werkelijkheid was het verschil verwaarloosbaar. Universiteit en hogeschool groeiden steeds meer naar elkaar toe. Terwijl de universiteiten steeds meer aandacht besteedden aan de praktische, maatschappelijke kant van de studie, legden de hogescholen juist steeds meer nadruk op het wetenschappelijke, theoretische gehalte van de opleidingen.⁴

De geringschattende houding van sommige universitaire wetenschappers verhinderde niet dat de Technische Hogeschool zich in 1939 had ontwikkeld tot een bloeiende instelling met een aantal geleerden van naam. Albert Jan Kluyver, hoogleraar algemene en toegepaste microbiologie, zorgde er bijvoorbeeld persoonlijk voor dat de microbiologie veranderde van een sterk op de praktijk gerichte wetenschap tot een wetenschap waarbinnen zeer fundamentele biologische vraagstukken aan de orde kwamen.⁵

Het aantal studies was vergeleken met de vorige eeuw aanzienlijk uitgebreid. Zeven afdelingen leidden de studenten in 1939 op voor acht richtingen: civiel, bouwkundig, werktuigkundig, scheepsbouwkundig, elektrotechnisch, scheikundig, mijnbouw- en natuurkundig ingenieur. Wie wilde, kon in Delft ook nog een opleiding volgen tot civiel-landmeter en ijker.

Met 1776 ingeschreven studenten (onder wie 56 vrouwelijke) was de hogeschool in 1939 de vierde instelling van het land, na de Rijksuniversiteiten in Leiden en Utrecht en de Universiteit van Amsterdam.⁶ Overigens kwamen hier net als elders nog

de studenten bij die zich niet hadden ingeschreven omdat ze alleen tentamens of examens deden.

De sterk groeiende studentenbevolking had in de negentiende, maar vooral in de eerste decennia van de twintigste eeuw de uitbreiding van het aantal hogeschoolgebouwen noodzakelijk gemaakt. Aan de Nieuwelaan en in de Wippolder verrezen meerdere grote gebouwen van donkere baksteen. Vlak daarbij vestigden zich veel hoogleraren.

Het beroep van ingenieur verwierf een zeker prestige. Grote technologische prestaties als de aanleg van de Afsluitdijk (1932) waren een bron van nationale trots. De ingenieurs deelden in de bewondering. Techniek kon op grote belangstelling rekenen van de maatschappij. In de populaire pers werden de nieuwste ontwikkelingen in de radio en de luchtvaart op de voet gevolgd. Het vertrouwen in de zegeningen van de techniek was zo groot dat een technocratische benadering van de maatschappij algemeen geaccepteerd was. De ingenieur kon door de systematische logica die bij zijn beroep hoorde, de economie en het openbaar bestuur efficiënter en productiever maken, meende de Delftse hoogleraar I.P. de Vooys, zelf ook ingenieur.⁷

Bij al het geloof in de positieve werking van de technologie was er ook een gevoel van onbehagen. Ging het allemaal niet te snel en ten koste van de gemeenschapszin, de godsdienst en de moraal? De enorme ontwikkeling op technisch gebied had de grondslagen van de cultuur ondermijnd, meende de beroemde historicus Johan Huizinga. Hij vreesde voor een wetenschap die niet langer beteugeld werd door een hoger beginsel. Zij zou zonder scrupules de techniek ontwikkelen waar de machthebbers om vroegen. Ook sommige technici waren zich bewust van dit gevaar.⁸

Iets dergelijks kon men in nazi-Duitsland zien, waar vanaf 1935 industrie, wetenschap en het nationaalsocialistische regime effectief samenwerkten om het land opnieuw te bewapenen. Zowel de wetenschap als de nazi's hadden er voordeel bij. De staat moedigde de wetenschappers aan onderzoek te doen in

de richting die hij wenste en ruimde de ethische barrières uit de weg. Veel wetenschappers maakten op hun beurt gretig gebruik van de ongekende mogelijkheden die zo ontstonden en presenteerden hun onderzoek zo dat het de belangen van de staat diende. Ingenieurs en natuurwetenschappers maakten de uitvoering van de meest barbaarse kanten van het nationaalsocialisme mogelijk, zoals de gaskamers en de eerste raketten.⁹

Een moreel kader was dan ook van groot belang voor de aanstaande ingenieurs uit Delft. Maar net als elders zagen de hoogleraren het steeds minder als hun taak om de studenten ook buiten de wetenschap te vormen. Door de schaalvergroting van het hoger onderwijs en de toenemende professionalisering werd de kloof tussen studenten en docenten steeds groter. Dit was anders aan de bijzondere universiteiten die homogene gemeenschappen vormden op basis van religie. De hoogleraren daar traden tijdens de bezetting meer als morele leidslieden op voor hun studenten.¹⁰ Dit betekent niet dat dit elders nooit gebeurde. In Delft probeerden de hoogleraren op een belangrijk moment in de oorlog ook een moreel kompas te zijn voor hun pupillen, en wel toen zij op 8 april 1943 de studenten adviseerden om een verklaring van loyaliteit aan de Duitsers te tekenen. De meerderheid betreurde later dat zij dit advies gegeven had. Ook van studentenzijde kwamen harde verwijten. Maar dit alles doet niets af aan het feit dat de professoren op een cruciaal moment de rol van gids op zich namen.

Over het algemeen lieten de hoogleraren echter de vorming van de studenten over aan de studentenverenigingen. In Delft waren er vijf. Het Delftsch Studenten Corps, in 1848 opgericht, was de oudste en met 400 leden de grootste gezelligheidsvereniging. Waren in de negentiende eeuw nagenoeg alle studenten lid van het Corps, met de grote groei van het aantal studenten was ook het aandeel DSC-leden op het totale aantal studenten afgenomen. De nieuwe studenten waren niet langer allemaal afkomstig uit de elite en de hogere burgerij. Een groeiend aantal had vaders die leraar waren in het middelbaar en lager onder-

wijs of deel uitmaakten van de midden- en lagere ambtenarij of het kantoorpersoneel.¹¹

Deze studenten konden de kosten die verbonden waren aan het lidmaatschap van het Corps vaak niet opbrengen en voelden zich ook niet thuis op de sociëteit omdat ze de tradities van het studentenleven niet van huis uit hadden meegekregen. Voor hen kwamen er aan het begin van de twintigste eeuw verenigingen waar geen ontgroening plaatsvond en waar de leden direct op voet van gelijkheid werden behandeld.

De Delftsche Studenten Bond werd in 1897 opgericht. Niet veel later ontstonden verenigingen voor katholieke studenten (Sanctus Virgilius, afgekort Virgiel) en gereformeerde studenten (de afdeling Delft van de Societas Studiosorum Reformatorum, afgekort SSR). Daarnaast werd begin twintigste eeuw ook een vereniging voor meisjesstudenten opgericht, de Delftsche Vrouwelijke Studenten Vereeniging (DVSv).

Veel onderling contact was er niet tussen de verenigingen; vooral de verhouding tussen de DSB en het DSC was koel. Wat alle verenigingen echter verenigde, was hun afkeer van de studenten die zich nergens bij aansloten, de 'nihilisten' zoals ze werden genoemd. Deze groep viel vaak samen met de 'spoorstudenten', de studenten die uit financiële overwegingen thuis bleven wonen en met de trein, tram of fiets naar Delft kwamen. In 1939 woonde bijna de helft van de studenten buiten de stad en was meer dan de helft geen lid meer van een vereniging.

Net als de 'nihilist' werd ook de 'spoorstudent' door de verenigingsleden met afschuw bekeken. Door niet deel te nemen aan het onderlinge verkeer en de activiteiten op sport- en cultureel gebied, zoals toneel, muziek en debat, zouden deze studenten zich als persoon nauwelijks ontwikkelen. Nu viel dat in de praktijk wel mee. Zij zochten hun plezier alleen buiten de bestaande netwerken. Een groepje van ongeveer vijftien studenten die dagelijks van Rotterdam naar Delft en terug reisden met de trein vormde bijvoorbeeld samen een clubje, die ze de BiBi-Ci noemde, naar de Britse omroep. Ze kwamen om toerbeurt bij

elkaar thuis samen en vermaakten elkaar met voordrachten en spitsvondigheden.¹²

Voor degenen die in Delft woonden, was het centrum het middelpunt van het studentenleven. Hier waren de meeste 'ploerterijen' of 'kasten' te vinden, zoals de studentenkamers werden genoemd. De 'ploert' – vaak een weduwe of alleenstaande vrouw – verzorgde het ontbijt. Het avondeten gebruikten de studenten op de sociëteit of in een van de goedkope eetgelegenheden in de stad, waar ook de verenigingen de meeste van hun activiteiten ontplooiden. De jaarlijkse ontgroening en de groots opgezette lustrumvieringen, waren een waar spektakel voor de burgers en onderbraken de sleur van het dagelijks leven.

De dreigende oorlog veranderde het leven in Delft. Een aantal gebouwen van de hogeschool werd tijdens de mobilisatie voor militaire doeleinden gevorderd. De meeste werden al na enkele weken door de militairen verlaten zodat het lesrooster niet hoefde te worden aangepast. Alleen de inschrijvingen voor het nieuwe collegejaar en de propedeutische examens moesten een week worden uitgesteld. De mobilisatie van 46 personeelsleden, onder wie zes docenten, en niet minder dan 800 van de 1776 ingeschreven studenten zorgde echter voor grote problemen.

Zo constateerde de hoogleraar microbiologie Kluyver 'een niet onbelangrijke stagnatie' van de werkzaamheden in zijn laboratorium.¹³ Twee van zijn personeelsleden en enkele studenten waren opgeroepen terwijl alle buitenlandse onderzoekers naar huis waren gekeerd. Gelukkig kon het onderzoek in elk geval gedeeltelijk doorgaan omdat Kluyvers kleine wetenschappelijke staf intact was gebleven. Zelf was hij een groot deel van zijn tijd kwijt aan het oplossen van alle praktische problemen die de mobilisatie met zich meebracht.¹⁴

Ook de studentenverenigingen werden getroffen door de mobilisatie van studenten. Sanctus Virgilius raakte dertig ouderejaars kwijt aan het leger, juist op het moment dat de nieuwe studenten zich meldden voor de kennismakingstijd. Het kostte daardoor grote moeite om de eerstejaars op de gebruikelij-

ke manier in te wijden in het katholieke verenigingsleven. De studentenverenigingen vermeden verder elk uiterlijk vertoon. Tot onvrede van veel Corpsleden werden de kandidaat-leden niet kaalgeschoren en werd afgezien van de gebruikelijke fakkeltocht en roeiwedstrijden. Bovendien verplaatste het bestuur van het DSC, de Senaat, zich niet in de gebruikelijke rijtuigen.¹⁵

Een groot deel van de studenten die gemobiliseerd waren, belandde buiten Delft. Sommigen hadden aanvankelijk wel aardigheid in het soldatenleven. De twintig jaar oude student mijnbouwkunde Ruud von Nordheim werd ingedeeld bij de 4^e Compagnie van het 16^e Depotbataljon in Alkmaar. Met zijn tienden werden ze ondergebracht in een schoollokaal in de Vondelstraat. De meeste van zijn medesoldaten waren 'eenvoudige' jongens. 'Ter afwisseling is dat prettig,' schreef hij op 19 september 1939 in zijn dagboek, 'want het verveelt op den duur om te gaan met kerels uit eigen milieu die geen vrienden van je worden. Ik slaap er al een week of 3 mee samen en het [is] vrijwel iedere avond donderen. Wegrukken van bedden, gooien met kussens en dekens en gevechten.' De dienst beviel de fysiek sterke en verbaal vaardige Von Nordheim goed; hij voelde zich steeds meer soldaat, al begon de eeuwige herhaling van de theorie hem snel te vervelen. Hij hoopte daarom toegelaten te worden tot de officiersopleiding.¹⁶

Hoewel Von Nordheim veel plezier beleefde aan het soldatenbestaan, wilde hij graag nog iets aan zijn studie doen. In mei 1939 was hij niet geslaagd voor het eerste deel van zijn kandidaatsexamen. Hij hoopte nu de achterstand zo snel mogelijk in te halen. Per brief vroeg hij aan de afdeling Mijnbouwkunde of hij een aantal tentamens mocht afleggen. De meeste hoogleraren waren hem ter wille. Voor één vak kreeg hij uitstel tot juli 1940, voor drie andere vakken mocht hij tentamen doen op een dag en tijd die hem uitkwamen.¹⁷ Von Nordheims geval was geen uitzondering. Aan de Technische Hogeschool maakte men zich in brede kring zorgen om de studieachterstand die de gemobiliseerde studenten opliepen.